

**Heemkunde-
vereniging Berchs-
Heem**

WAARDEREND EN VERGELIJKEND ONDERZOEK BAARHUISJE KERKHOF BERGHEM

**Bureau Funeraire Adviezen
Amsterdam, juli 2021**

Opdrachtgever:

Heemkundevereniging Berchs-Heem
Hoogkar 18
5351 SV Berghem

Contactpersoon: dhr. L. van Hintum

Uitvoering:

Bureau Funeraire Adviezen
Jisperveldstraat 73
1024 AC Amsterdam

Telefoon: 06-10816145

E-mail: info@funerair.nl

Website: www.funerair.nl

Tekst en fotografie : **Bureau Funeraire Adviezen**, Leon Bok

Redactie : **Bureau Funeralia**, René ten Dam

Foto voorzijde: Zicht op het baarhuisje gezien vanuit de kerktuin (juli 2021)

Amsterdam, juli 2021

Rapport nr. 2021-100

© Bureau Funeraire Adviezen. Alle rechten voorbehouden.

Conform de algemene voorwaarden, artikel 5, mag het opgeleverde product door de opdrachtgever aangewend worden voor presentatie en publicatie, binnen de strekking van de opdracht. Indien foto's en teksten door opdrachtgever worden aangewend voor andere publicaties of andere doeleinden, dan dient Bureau Funeraire Adviezen hiervoor uitdrukkelijk toestemming te geven. Aan gebruik, anders dan voor de doelstelling van de opdracht, kan Bureau Funeraire Adviezen kosten verbinden.

Ondanks alle zorg die aan de samenstelling van dit rapport is besteed, kan Bureau Funeraire Adviezen niet aansprakelijk worden gesteld voor enige schade die ontstaat of ontstaan is, doordat Bureau Funeraire Adviezen bij de uitvoering van de overeenkomst is uitgegaan van door de opdrachtgever verstrekte onjuiste en/of onvolledige gegevens.

INHOUD

INHOUD	3
INLEIDING	4
1 LIJK- EN BAARHUISJES IN NEDERLAND	5
1.1 Gebouwen op begraafplaatsen	5
1.1.1 Besmettelijke ziekten	5
1.1.2 Gebruik en naamgeving	6
1.1.3 Teloorgang	6
2 BEVINDINGEN ONDERZOEK TOT HEDEN - SAMENVATTING	8
2.1 Overzicht onderzoeken, waarderingen en omschrijvingen	8
2.2 Analyse van alle onderzoeken en bevindingen	8
2.3 Hypothese	10
3 VERGELIJKEND ONDERZOEK BAARHUISJES IN OSS / PROVINCIE	11
3.1 Gemeente Oss	11
3.1.1 Deursen-Dennenburg	11
3.1.2 Geffen	11
3.1.3 Haren	12
3.1.4 Huisseling	13
3.1.5 Neerloon	13
3.1.6 Oijen	14
3.1.7 Oss	15
3.1.8 Ravenstein	15
3.2 Voorbeelden Noord-Brabant	16
3.2.1 Aarle-Rixtel	16
3.2.2 Besoyen - Waalwijk	17
3.2.3 Breda – Haagveld	17
3.2.4 Breda – Zuijlen	18
3.2.5 Capelle	18
3.2.6 Haps	18
3.2.7 Lage Zwaluwe	19
3.2.8 Oud Gastel	19
3.2.9 Raamsdonk	20
3.3 Analyse	20
4 WAARDERING EN ADVIES	21
Het baarhuisje is van:	21
Cultuurhistorische waarde	21
Architectuurhistorische waarde	21
Funerairhistorische waarde	21
4.1 Advies voor toekomstig gebruik	22
VERKLARENDE WOORDENLIJST	23
BRONNEN EN LITERATUUR	25

INLEIDING

De Heemkundevereniging Berchs-Heem Berghem (hierna te noemen Berchs-Heem) in de gemeente Oss heeft Bureau Funeraire Adviezen opdracht gegeven om een waardering en vergelijkend onderzoek te doen naar het baarhuisje op het oude kerkhof van Berghem. Gevraagd is om een overzicht te maken van al hetgeen tot op heden onderzocht en beschreven is ten aanzien van het huisje en dit af te zetten tegen het gebruik en voorkomen van andere baarhuisjes in de gemeente en in Noord-Brabant. Het onderzoek dient af te sluiten met een waardering en advies. Dit rapport is derhalve geen herhaling van het uitvoerige bouw- en cultuurhistorische onderzoek dat al eerder is uitgevoerd.

Berchs-Heem zet zich al meer dan een decennium in voor het behoud van het baarhuisje dat ten noorden van de kerk op het oude kerkhof staat. Er is in die tijd uitvoerig onderzoek gedaan naar het huisje en er zijn zelfs rechtszaken gevoerd waarbij telkenmale nieuwe informatie naar voren kwam. Toch zijn de meningen nog steeds verdeeld en ontbreekt tot op heden een breder inzicht in het ontstaan, gebruik en voorkomen van baarhuisjes in de gemeente en daarbuiten.

Aan de hand van dit rapport wil Berchs-Heem nu definitief het baarhuisje geplaatst krijgen op de lijst van gemeentelijke monumenten in Oss op grond van de Erfgoedverordening Oss 2020. Een gemeentelijk monument betreft een zaak die van algemeen belang is wegens zijn schoonheid, betekenis voor de wetenschap of cultuurhistorische waarde.

In dit rapport wordt een breder kader geschetst over lijk- en baarhuisjes in Nederland. Er wordt dus niet alleen gekeken naar het baarhuisje in Berghem maar ook in ruimere zin. Dit moet voor de uiteindelijke waardering voldoende context geven en de reeds uitgevoerde onderzoeken kunnen daarmee ook beter geplaatst worden.

In hoofdstuk 1 van het rapport wordt ingegaan op het ontstaan en de geschiedenis van het type gebouw dat nu bekend staat als baarhuisje. Daarbij wordt een bredere context geschetst en wordt ook ingegaan in wat de verwachtingen waren van de instanties bij zo'n gebouwtje. Hoofdstuk 2 bevat een overzicht en analyse van de tot op heden uitgevoerde onderzoeken en beschrijvingen en tevens wordt een hypothese voorgelegd over het baarhuisje in Berghem. Die hypothese wordt in hoofdstuk 3 in een breder kader geplaatst door een vergelijkend onderzoek naar baarhuisjes in de huidige gemeente Oss en in breder verband in Noord-Brabant. Daarmee wordt getracht een inzicht te geven in het gebruik van dergelijke baarhuisjes. In hoofdstuk 4 wordt vervolgens op grond van de voorgaande gegevens een korte waardering gegeven van het baarhuisje en een advies voor gebruik van het huisje in de toekomst.

Ter ondersteuning van het rapport is een verklarende woordenlijst opgenomen waarin een aantal begrippen en termen die in dit rapport voorkomt, nader verklaard wordt. Het rapport sluit af met een overzicht van de gebruikte literatuur en de geraadpleegde websites en bronnen die tegelijk de verantwoording vormen voor de beschrijvingen.

1 LIJK- EN BAARHUISJES IN NEDERLAND

Ten behoeve van een goed begrip van het ontstaan van het baarhuisje op het kerkhof in Berghem is een beschrijving van de ontwikkelingen rondom een dergelijk gebouw een goede ondersteuning. Ingegaan wordt op de gebeurtenissen die bijdroegen aan de bouw van dergelijke huisjes, wie daarbij betrokken waren en hoe in de loop van de tijd is omgegaan met dergelijke huisjes. Praktische voorbeelden van dergelijke huisjes komen in hoofdstuk 3 aan de orde.

1.1 Gebouwen op begraafplaatsen

De oudste begraafplaatsen in Nederland, kerkhoven, kenden een kerk of kapel als centrale functie. Het begraven was ondergeschikt aan de functie van het gebouw. Er waren nauwelijks grafmonumenten op zo'n kerkhof te vinden en de enige voorzieningen die er waren te vinden, waren dodenlantaarns en knekelhuizen of knekelputten. Dodenlantaarns werden 's nachts brandend gehouden om de doden te beschermen tegen het kwaad en de knekelhuizen of -putten dienden om de botten te bewaren. Vaak waren de knekelhuizen geen echte huizen, maar meer een bakstenen constructie waar gemakkelijk de botten in bewaard konden worden. Vanzelfsprekend waren de kerkhoven afgescheiden van de omgeving met een sloot, muur of ander obstakel om duidelijk te maken dat het kerkhof een apart gebied was.

Pas toen men in de achttiende en negentiende eeuw begon met de aanleg van begraafplaatsen zonder kerkgebouw, ontstond de behoefte aan andere gebouwen. In eerste instantie waren dat eenvoudige gebouwen waar men bijvoorbeeld drenkelingen of andere gevonden lijken naar toe bracht ter onderzoek en identificatie. Zo'n huisje werd vaak gekenmerkt door de aanwezigheid van een loden of zinken kist waarin men een vergaan lichaam gemakkelijk kon bewaren. Uitzonderingen waren soms wel de grotere joodse begraafplaatsen in Nederland. Die werden vaak voorzien van een beheerderswoning met ruimte voor de opslag van materiaal en ruimte voor de bewassing van de gestorvenen, alvorens deze te kunnen begraven.

De meeste christelijke en algemene begraafplaatsen, zelfs de oudste buitenbegraafplaatsen, kenden in eerste instantie geen voorzieningen ter plekke. Dat zou veranderen in de loop van de negentiende eeuw. Met het verbod op begraven in kerken en de verplichting om begraafplaatsen buiten de bebouwde kom aan te leggen, kwam een verandering op gang. Al onder de Fransen waren verschillende nieuwe begraafplaatsen ontstaan, maar dat was slechts mondjesmaat geweest. Vanaf pakweg 1828 en 1829 werden veel nieuwe begraafplaatsen aangelegd die nu voorzieningen nodig hadden voor het personeel, de beheerder/directeur en voor de opslag van materiaal. In fraaie poortgebouwen bracht men dergelijke voorzieningen onder. Een enkel gebouw werd zelfs voorzien van een wachtkamer, uiteraard alleen voor de hogere klassen.

Naarmate er in de negentiende eeuw meer nieuwe begraafplaatsen werden aangelegd, steeg de behoefte aan gebouwen. De variatie was echter groot en niet elke begraafplaats was groot genoeg of de gemeente draagkrachtig genoeg om iets te bouwen.

1.1.1 Besmettelijke ziekten

Kerkhoven zijn in de middeleeuwen vaak vergroot of juist aangelegd om slachtoffers van epidemieën te kunnen begraven. Het bekendste voorbeeld is de grote sterfte door de pest. Door die ziekte werd soms een vierde tot een derde van een stad of dorp gedood. Behalve massagraven en vergroting van knekelputten waren er verder geen andere maatregelen ter plekke. In de negentiende eeuw teisterden andere epidemieën ons land. Zo was malaria begin negentiende eeuw de aanleiding voor het versneld aanleggen van nieuwe begraafplaatsen, bijvoorbeeld in Groningen. Toen niet lang daarna cholera ons land bereikte waren er al verschillende maatregelen genomen om verspreiding en besmetting tegen te gaan. Immers, de aanleg van nieuwe begraafplaatsen buiten de bebouwde kom en het verbod op begraven in kerken waren genomen uit hygiënische noodzaak. Het verband evenwel tussen goede hygiëne en besmettelijke ziekten werd pas later in de negentiende eeuw duidelijk gelegd. Maar de aanpak ging de overheid niet snel genoeg. In grote steden waren speciale pest- of gasthuizen aangelegd waar besmette mensen werden afgezonderd. Daar kenden men vaak al speciale lokalen voor aan deze ziekten overleden mensen.

Rond 1870 had Nederland te maken met uitbraken van cholera, tyfus, pokken, roodvonk, mazelen en difterie. De notie dat besmetting vaak in de thuissfeer plaatsvond waar men de doden thuis opbaarde, maakte dat de overheid langzamerhand concrete maatregelen ging nemen. Ze werd daartoe onder meer aangezet door de Vereeniging tot Verbetering der Volksgezondheid. Deze eiste bijvoorbeeld dat elke gemeente een voorziening kreeg om mensen met een besmettelijke ziekte te kunnen huisvesten. In een voorstel van de regering uit 1871 werd zo'n voorziening dan ook opgenomen, maar ook dat bij elke begraafplaats een lokaal ingericht diende te worden voor de tijdelijke bewaring van aan besmettelijke ziekte overleden personen. De wet onder de naam "Wet houdende voorziening tegen besmettelijke ziekten" werd in december 1872 vastgesteld. Onder artikel 12 werd bij elke begraafplaats binnen een jaar een lokaal tot tijdelijke bewaring van overledenen aan een besmettelijke ziekte verplicht. Talloze verzoeken tot vrijstelling van de verplichting volgden en waar men in gebreke bleef begon de provincie druk uit te oefenen op het gemeentebestuur om alsnog te voorzien in een dergelijk lokaal.

We zien ook dat een aantal gemeenten, al vooruitlopend op de wetgeving, overgingen tot de bouw van een baar- en lijkenhuisje. Een aantal begraafplaatsen bezat rond die tijd al een baar- of drenkelingenhuisje of een andere ruimte die geschikt gemaakt kon worden. Elders verschenen nieuwe gebouwtjes, in allerlei vormen, materialen en stijlen. In sommige gevallen werd een wat groter gebouwtje geplaatst waarin ook ruimte was voor iemand die bij de dode kon waken. Daartoe werd dan ook een haard of kachel geplaatst en een luik in de tussenmuur om de dode in de gaten te kunnen houden, voor het geval die niet echt dood mocht blijken te zijn.

1.1.2 Gebruik en naamgeving

In de eerste jaren na de ingebruikname van het 'lokaal' werden ook diverse andere maatregelen genomen om besmettelijke ziekten te voorkomen. Door de aanleg van riolering en de voorziening van schoon drinkwater bleek de noodzaak voor gebruik van de huisjes werd een stuk minder. De huisjes dienden dan ook vaak voor het onderbrengen van lijken van langs de weg aangetroffen zwervers, zelfmoordenaars, drenkelingen of onherkenbaar verminkte slachtoffers van ongevallen. Omdat de baar voor het vervoer van de doden vaak in het huisje werd opgeslagen en de dode er opgebaard kon worden, werd de naam 'baarhuisje' gebruikt. Een ruimte bij de kerk, bijvoorbeeld onder de toren werd vaak het 'baarhok' genaamd. De combinatie lijken- en baarhuisje komt ook veelvuldig voor, maar het woord lijkenhuisje is veruit de meest gebruikte term. De dode werd in de context van besmettelijke ziekten immers niet naar zo'n gebouwtje gebracht om opgebaard te worden, maar om daar bewaard te worden totdat het lichaam begraven kon worden. Juist bij doden die gestorven waren aan een besmettelijke ziekte waren familieleden en andere belangstellenden niet welkom. Beide termen worden echter vaak door elkaar gebruikt.

Lijkenhuizen kende men van zieken- en gasthuizen. Die naam werd door veel kranten ook overgenomen voor het bedoelde lokaal in de wet van 1872.

Uit niets blijkt dat er nadere regels bestonden voor de vorm of inrichting van een lijkenhuisje. In sommige gemeenten bouwde men een huisje waarin tevens de brandspuit ondergebracht kon worden. Hoewel de meeste lijken- en baarhuisje opgetrokken werden van baksteen op een rechthoekige voet met een zadeldak, zijn er ook talloze andere voorbeelden. Veel huisjes werden van hout opgetrokken, vaak met de gedachte dat het om een tijdelijke maatregel ging en vanzelfsprekend was het een goedkopere oplossing. Voor dat laatste gold dat deze gebouwtjes niet opgenomen werden in het kadastraal register. Zeker is dat veel andere gebouwtjes, die soms van tijdelijke aard leken, ook niet werden ingetekend.

1.1.3 Teloorgang

Doordat de baar- en lijkenhuisjes al snel niet meer nodig bleken, zijn na verloop van tijd van dit soort huisjes verdwenen. Zeker de houten exemplaren zijn zeldzaam geworden. Veel van dat soort huisjes vonden in 1944-1945 de weg naar de kachel omdat brandhout schaars was geworden. Ook andere huisjes zijn in de loop der tijd ten prooi gevallen aan verval en achterstallig onderhoud. Met een wijziging in de wet op de besmettelijke ziekten in 1928 waren de huisjes feitelijk ook niet meer verplicht.

Veel huisjes zijn in de loop der tijd verbouwd om of het object te vergroten dan wel het geschikt te maken om er iets te kunnen stallen. Dat varieert van auto's, maaimachines tot koetsen. Ook als opslag voor het materieel dat men nodig had voor het onderhoud van de begraafplaats, was zo'n gebouwtje vaak een uitkomst.

Vandaag de dag zijn er in Nederland nog een kleine 1.600 baar- en lijkenhuisjes te vinden. Op katholieke begraafplaatsen is een klein deel van dit soort huisjes te vinden dat onderdeel uitmaakt van bijvoorbeeld een calvarieberg of een kapel.

In totaal zijn zo'n 90 baar- of lijkenhuisjes beschermd, waarvan 53 van rijkswege.

2 BEVINDINGEN ONDERZOEK TOT HEDEN - SAMENVATTING

In 2006 werden de eerste stukken geschreven omtrent de waarden van het baarhuisje op het kerkhof van Berghem. In de loop der tijd werden door verschillende, meestal monumentenadviseurs en bouwkundige bureaus, rapporten uitgebracht met wisselende conclusies. In al die jaren was Berchs-Heem overtuigd van functie en oorsprong van het gebouw. Zonder al te veel in te gaan op de waarde van het huisje op zich, wordt hieronder een overzicht gegeven van de bevindingen die de door de jaren heen door verschillende auteurs zijn gemaakt. In niet alle gevallen kon voor dit overzicht ook beschikt worden over de rapportages en is gebruik gemaakt van beschrijvingen van derden. Alle genoemde stukken die gebruikt zijn, zijn ook opgenomen in de literatuur- en bronnenlijst.

2.1 Overzicht onderzoeken, waarderingen en omschrijvingen

In de navolgende tabel zijn de verschillende rapportages benoemd met elk hun bevindingen en uitkomst aangaande datering, waarde en functie.

Rapporteur	Jaar	Expertise	Waarde huisje	Datering	Functie
De Gooijer Monumenten-adviesburo Epse	2006	Bouwkundig, architectonisch	Onduidelijk	Onduidelijk	Baarhuisje
Henk Buijks	2009	Historisch, archiverisch	Weinig	Onduidelijk	Geen baar- of knekelhuisje
Hundertmark	2009	Bouwhistorie, onderzoek	Aanwezig	Na 1870	Baarhuisje
Jennemie Stoelhorst	2010	Bouw-, cultuur- en kunsthistorisch	Gering	± 1904	Geen baarhuisje
Jennemie Stoelhorst	2010	Bouw-, cultuur- en kunsthistorisch	Waardevol	± 1874	Baarhuisje
Monumenten Advies Bureau Nijmegen	2010	Bouw-, cultuur en kunsthistorisch	Waardevol	Vermoedelijk na 1874	Baarhuisje

Van alle rapporten is dat van het Monumenten Advies Bureau Nijmegen het meest uitgebreid en feitelijk ook het meest duidelijke van alle. Probleem bij alle onderzoeken is dat gewerkt wordt met materiaal dat daadwerkelijk lijkt te dateren uit het laatste kwart van de negentiende eeuw, maar dat de bronnen daarover niet eenduidig zijn. Her en der missen de samenstellers van de rapporten helaas essentiële funeraire kennis en een begrip van wat er zoal gebeurde met dergelijke gebouwen op begraafplaatsen.

2.2 Analyse van alle onderzoeken en bevindingen

Wanneer vanuit een funerair perspectief naar de verschillende onderzoeken gekeken wordt, dan komt bij een aantal onderzoeken een duidelijk gebrek aan kennis naar voren. Zo is het onwaarschijnlijk dat na 1829 nog knekelhuizen gebouwd of in gebruik werden genomen. Een knekelhuis had eeuwenlang het doel om botten te verzamelen nadat de lichamen op het kerkhof of in de kerk verteerd waren en de graven waarin dat was gebeurd, weer nodig waren voor een volgende begraafing. In de loop van de negentiende eeuw zijn veel knekelhuizen of -putten afgebroken.

Voorts is de bouw van bergplaatsen of schuurtjes op begraafplaatsen tot ver in de twintigste eeuw een bijzonderheid. In een van de rapporten wordt gesteld dat het gebouw een schuurtje zou zijn

geweest behorende bij de nieuwe pastorie. De afstand tussen pastorie en schuurtje bedraagt maar liefst ruim 30 meter. Dat is voor het opslaan van spullen wel heel erg ver weg.

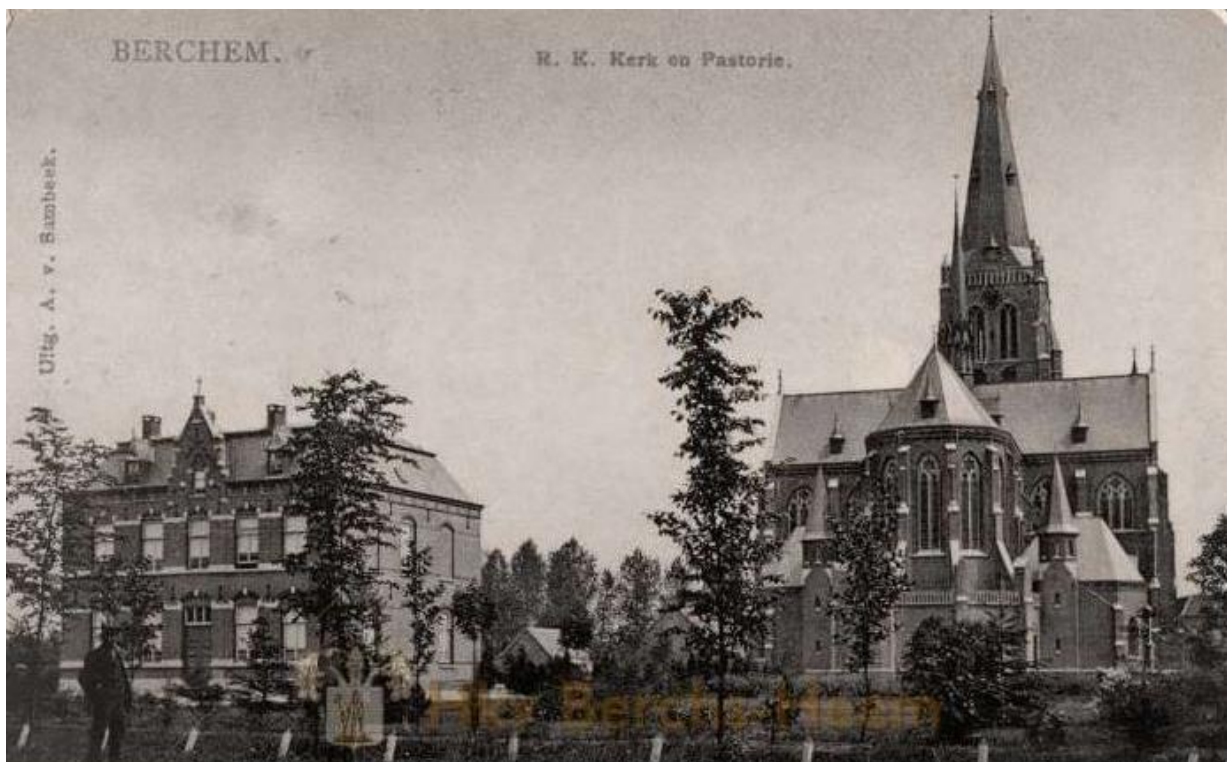

Afbeelding 1. Achter de toren stond op deze foto uit 1895 een scheidingsmuur met daar tegenaan een baarhuisje (foto Beeldbank RCE).

In een aantal gevallen wordt gewag gemaakt van een bestaand gebouwtje achter de toren van de oude kerk (zie afbeelding 1). Gezien de archiefstukken die wijzen op de bouw van een huisje rond 1874, zal dit het huisje zijn dat destijds op de katholieke begraafplaats (te zien op de voorgrond) gebouwd is. Het is vervolgens aannemelijk dat op basis van de eerder vastgestelde Begrafeniswet van 1869 de gemeente Berghem een eigen begraafplaats moet hebben gekregen. Die zal dan aan de noordzijde van de kerk hebben gelegen. Daar zal dan rond die tijd ook een baar- en lijkenhuisje gebouwd zijn. In sommige gevallen wordt gesproken van een algemene begraafplaats ver van de bebouwing, maar dat is weinig aannemelijk. Overigens werden dergelijke algemene begraafplaatsen, zeker in Noord-Brabant, nauwelijks gebruikt. Vaak vonden alleen zwervers en anderen die buiten de gemeenschap stonden hier begraven. Dat er een algemene begraafplaats was, wordt in 1901 nog eens bevestigd in een overeenkomst tussen gemeente en het kerkbestuur. Dan krijgt het kerkbestuur toestemming voor een kleine uitbreiding aan de zuidzijde van de kerk. Na de herbouw van de kerk rond 1903 is het kerkhof waarschijnlijk grondig aangepast en is er een nieuw lijkenhuisje gebouwd. Dat lijkenhuisje kwam aan de zuidoostzijde van het kerkhof. Het oude lijkenhuisje is afgebroken voor de bouw van de nieuwe kerk.

Het is aannemelijk dat de 1 are 36 die in 1901 genoemd wordt een nieuw gedeelte is, dat men wettelijk verplicht is aan te houden. Het oude lijkenhuisje, dat waarschijnlijk toch al nauwelijks gebruikt werd, is nadien verbouwd en heeft (deels) een andere bestemming gekregen. Het huisje zal daarbij mogelijk weer in handen zijn gekomen van de kerk, daar bij een herbestemming in 1937 formeel toestemming verleend werd door het bisdom.

Op een ansichtkaart van de nieuwe kerk en pastorie uit 1903 (afbeelding 2) is tussendoor het baarhuisje te zien. Met een zadeldak dat veel lijkt op het oude katholieke baarhuisje. Een aanbouw en afwijkende vorm van het zadeldak zijn dan nog niet te zien. De verbouwing heeft dan inderdaad na 1903 plaatsgevonden.

Afbeelding 2. Tussen pastorie en kerk is net het dak van het baarhuisje zichtbaar. De Ansicht kaart dateert van 1905.

2.3 Hypothese

Wanneer een omgekeerde redenering in deze wordt gevolgd, dan zou het volgens sommige onderzoeken gaan om een schuurtje op het kerkhof. Daarbij kan dan wel vastgesteld worden dat een dergelijk schuurtje op kerkhof of begraafplaats hoogst zeldzaam is. Daar lag dan op zich al een grond voor bescherming.

Echter om verderop in dit rapport een waardering te kunnen maken, dient de redenering op grond van de voorliggende feiten gebaseerd te worden. Op grond daarvan en het uitvoerige bouwhistorische onderzoek alsmede de kadastrale interpretaties kan gesteld worden dat het hier gaat om een in of omstreeks 1874 gebouwde huisje dat conform de Wet op de besmettelijke ziekten gebouwd was om te dienen als lokaal voor het onderbrengen van aan epidemische ziekten gestorven personen. Na de brand van de kerk in 1895 is de plattegrond van de kerk en het kerkhof grondig aangepast en is het gehele kerkhof aan de zuidzijde uitgebreid, inclusief een nieuw baarhuisje en een klein algemeen gedeelte voor de gemeente. Het oude baarhuisje bleef een functie in het geheel houden, voor opslag of stalling en is later nog eens verbouwd. Ten opzichte van andere baarhuisjes in de gemeente en in een bredere regio vallen ook conclusies te trekken. Daarom wordt in het volgende hoofdstuk nader gekeken naar andere voorbeelden van baar- en lijkenhuisje in de gemeente en in Noord-Brabant. Een poging tot een dergelijke vergelijking is ook al eens eerder opgezet, maar vrij onevenwichtig en zonder nadere specifieke funeraire kennis.

3 VERGELIJKEND ONDERZOEK BAARHUISJES IN OSS / PROVINCIE

Zoals aangegeven is er eerder getracht vergelijkende voorbeelden van baar- en lijkenhuisjes te geven. In dit rapport willen we de nog resterende baarhuisjes binnen de gemeente op een rij zetten, ter vergelijking en daarnaast een aantal voorbeelden uit de provincie. Daarmee wordt niet alleen aangetoond dat de diversiteit, gebruik en bouwjaar heel sterk verschilt, maar ook dat de bouwgeschiedenis van sommige huisjes zeer interessant is en dat er weinig nog oorspronkelijke huisjes bestaan. Voorts is in het onderzoek meegenomen wat de monumentale status is (gemeentelijk of rijksmonument) en of het huisje opgenomen is als een kadastraal object. In deze opsomming is geen onderscheid gemaakt tussen baar- of lijkenhuisjes.

3.1 Gemeente Oss

De gemeente Oss kent naast het huisje in Berghem nog acht andere huisjes op begraafplaatsen. Op een totaal van 36 begraafplaatsen is dat relatief weinig. Dat betekent dat veel huisjes in de loop der tijd afgebroken zijn. Uiteraard is er ook een aantal begraafplaatsen dat wat jonger is en derhalve nooit een baar- of lijkenhuisje heeft gekend. Bij enkele jongere begraafplaatsen is bijvoorbeeld de functie opgenomen in een ander (poort-)gebouw.

3.1.1 Deursen-Dennenburg

Het baarhuisje in Deursen bij de Vincentiuskerk betreft een eenvoudig bakstenen huisje op rechthoekige grondslag onder een met pannen gedekt zadeldak. Aan de voorzijde een rondgesloten deur en in de

Afbeelding 3. Baar- en lijkenhuisje Deursen.

achtergevel een blindnis. De zijgevels kennen een eenvoudig venster, maar dat aan de buitenzijde (rechts) is dichtgezet. Het huisje is tegelijk met de kerkhofmuur gebouwd in 1928 en is kadastraal niet weergegeven. Het huisje is gemeentelijk monument.

3.1.2 Geffen

In Geffen staat het baarhuisje nabij het koor van de kerk, opgenomen in een muur. Het hoort bij het kerkhof dat ten noorden van de kerk ligt. Ook hier een eenvoudig bakstenen huisje op rechthoekige grondslag onder een met pannen gedekt zadeldak. Aan de voorzijde een rechtgesloten deur onder een

Afbeelding 4. Baar- en lijkenhuisje Geffen.

betonnen latei met in de gevelpunt een klein langwerpig venster. De overige gevels zijn aan het zicht onttrokken. Ook hier is de kerkhofmuur tegelijk opgetrokken. Het huisje valt te dateren rond 1930, of is rond die tijd aangepast. Het huisje is kadastraal niet weergegeven en kent geen monumentale status.

3.1.3 Haren

Het baar- en lijkenhuisje op het kerkhof in Haren staat op een nagenoeg vierkante plattegrond en is voorzien van een met pannen gedekt zadeldak. In de zuidelijke gevel bevinden zich twee toegangsdeuren, in de noordelijke gevel één. Het huisje kende twee verschillende ruimten. In de

Afbeelding 5. Baarhuisje met calvarie in Haren.

achtergevel is boven in een rondvenster opgenomen. Het zadeldak heeft aan de voorzijde een opvallend houten overstek. Onder deze kap hangt een houten kruis met corpus. De beide spitsboogopeningen ter weerszijden waren ooit blind, en zullen waarschijnlijk beelden hebben bevat die samen een calvarie vormden. De nissen zijn geopend met het oog op het onderbrengen van urnennissen in de voorste ruimte. Het huisje dateert van rond 1900, maar is later aangepast. Het huisje is kadastraal niet weergegeven en is in 2001 aangewezen als rijksmonument.

3.1.4 Huisseling

Op het oude kerkhof van Huisseling staat een bakstenen huisje op vierkante grondslag onder een met leien gedekt zadeldak. In de oostelijke gevel bevindt zich een brede rechtgesloten deur. De enige andere opening bevindt zich in de westelijke gevel in de vorm van een kruis. Tegen de noordelijke gevel is een graftombe geplaatst voor pastoor Verkuulen (1869). Het muurwerk boven de tombe is voorzien van een muurschildering. Het huisje wordt gedateerd in het midden van de negentiende eeuw, is niet kadastraal weergegeven maar wel aangewezen als rijksmonument. De aanwijzing vond plaats in 2000 en daarbij is het huisje aangeduid als grafhuisje, wat het waarschijnlijk oorspronkelijk ten dele ook was. Dat gedeelte, over de tombe is afgebroken.

Afbeelding 6. Restant van gecombineerd graf- en baarhuisje in Huisseling.

3.1.5 Neerloon

Op het van oorsprong middeleeuwse kerkhof van Neerloon staat in de zuidwestelijke hoek een bakstenen huisje onder plat dak. Het rechthoekige gebouwtje is aan de voorzijde voorzien van een kleine ruimte die dienst doet als urinoir. Ernaast is een brede dubbele deur opgenomen die niet oorspronkelijk is. In de linkerzijgevel zijn twee kleine vensters ingebracht met klapramen daarin. De andere gevels zijn niet in het zicht.

De datering van het huisje is waarschijnlijk te plaatsen in de jaren twintig van de twintigste eeuw. In 1932 is het huisje in ieder geval te zien op een foto van de kerk (foto's Beeldbank BHIC). Het huisje is kadastraal niet opgenomen en is geen monument.

Afbeelding 7. Baarhuisje met urinoir in Neerloon.

3.1.6 Oijen

Waar ooit een middeleeuwse kerk stond, is nu alleen nog een kerkhof te vinden. De kerk werd in 1968 afgebroken nadat een nieuwe gereed was gekomen. Op datzelfde kerkhof staat een bakstenen baarhuisje op rechthoekige grondslag onder een met pannen belegd zadeldak. Het huisje kent in beide korte gevels een rondgesloten deur met daarboven in de punt van de gevel een rondvenster. De beide zijgevels zijn blind. Aan de buitenzijde sluit het huisje aan op een lage muur die afgedekt is met een ezelsrug.

Afbeelding 8. Baar- en lijkenhuisje van Oijen.

Het huisje is waarschijnlijk rond 1900 tot stand gekomen, maar kan ook enkele decennia ouder zijn. Het is kadastraal ingetekend, maar niet beschermd.

3.1.7 Oss

Op de in 1922 in gebruik genomen begraafplaats van de H. Hart van Jezusparochie staat een bakstenen huisje op rechthoekige grondslag onder een met pannen gedekt zadeldak. In de oostelijke gevel, tegen de haag aan, bevindt zich een enkele getoogde deur. In de westelijke gevel bevindt zich in de topgevel drie smalle hoge vensters onder een keperboog, elk steunend op een gezamenlijke dorpel. De vensters zijn onder een keperboog gebracht waarbij de middelste langer dan de andere is. Het lijkt er op dat er metalen ramen met glas zijn aangebracht. De andere gevels zijn blind maar de bovenrand is wel voorzien van fraai gemetselde tandlijst. Het huisje zal dateren uit de jaren van aanleg van de begraafplaats, midden twintiger jaren van de twintigste eeuw. Het huisje is kadastraal ingetekend (inclusief het aanpalende hok) maar is niet beschermd.

Afbeelding 9. Baar- en lijkenhuisje op de H. Hart van Jezusbegraafplaats in Oss.

3.1.8 Ravenstein

Op een van de bastions van de vestigstad Ravenstein werd rond 1865 een protestantse begraafplaats aangelegd. Later werd centraal op de kleine begraafplaats een baarhuisje gebouwd. Het bakstenen huisje staat op een rechthoekige grondslag en is onder een zadeldak gebracht dat gedekt is met leien. In de voorgevel is een rondgesloten deur aangebracht, terwijl de achtergevel blind is. In de zijgevels zijn smalle rechthoekige vensters aangebracht onder een keperboog. De vensters fungeren als ventilatie voor het huisje, want ze bevatten geen ramen maar een opgetrokken zuil van bakstenen zodat nauwe sleuven overblijven.

Het huisje is gedateerd rond 1875, maar is kadastraal niet opgenomen. De begraafplaats is in 1965 ingeschreven als rijksmonument met de aanduiding “*Kerkhof, gelegen op de overblijfselen van de vroegere vesting*”. Feitelijk is daarmee het baarhuisje ook beschermd.

Afbeelding 10. Baar- en lijkenhuisje op de hervormde begraafplaats in Ravenstein.

3.2 Voorbeelden Noord-Brabant

De verschillende huisjes op begraafplaatsen in de gemeente Oss laten goed zien wat een diversiteit aan gebouwtjes er bestaat. In heel Noord-Brabant zijn nog 170 huisjes te vinden. Op 665 begraafplaatsen die Noord-Brabant kent, is dat relatief weinig. Het percentage baarhuisjes per begraafplaats in Nederland bedraagt nog zo'n 37%. In Noord-Brabant is dat iets meer dan 25%. In beide gevallen daalt het aantal nog steeds, want veel huisjes voldoen niet meer aan de eisen van deze tijd of worden niet meer onderhouden.

De nog bestaande baarhuisjes zijn, zoals eerder al aangegeven, vaak aangepast of verbouwd. Enkele van de voorbeelden uit de provincie tonen dat heel goed aan. Per baarhuisje wordt ingegaan op de situering van het huisje, wat er te zien is en welke bouwsporen zichtbaar zijn die wijzen op aanpassingen.

3.2.1 Aarle-Rixtel

Op het katholieke kerkhof van Aarle-Rixtel staat een aantal meters achter het koor een baarhuisje. Het huisje is verbonden via een muur, zoals mogelijk ooit de situatie was in Berghem. Het huisje in Aarle-

Afbeelding 11. Baarhuisje op het RK kerkhof van Aarle-Rixtel.

Rixtel heeft een tussen topgevels gebracht zadeldak. Een rechtgesloten deur en een dubbele getoogde deur wijzen erop dat het huisje al eens aangepast is, mogelijk om twee ruimten mogelijk te maken. Het huisje lijkt oorspronkelijk te dateren uit de periode rond 1875, maar is veel later aangepast. Het functioneert nog steeds, maar nu als opslag, en wordt ook goed onderhouden.

3.2.2 Besoyen - Waalwijk

Op de hervormde begraafplaats van Besoyen in Waalwijk staat een langgerekt baarhuisje dat duidelijk sporen vertoont van een aanbouw. De begraafplaats en huisje dateren uit 1906, zoals af te lezen aan de sluitsteen boven de dubbele getoogde deur in de voorgevel. In de zijgevels is een eenvoudig getoogd venster opgenomen met daarin een raam met gietijzeren traseringen. De aanbouw is duidelijk jonger en in de achtergevel is een rechthoekig venster aangebracht, terwijl in de linker gevel een eenvoudige deur toegang tot dit deel geeft. Aan het metselverband van de aanbouw is minder aandacht besteed dan bij de oorspronkelijke bouw. Ook is de aanbouw koud tegen het oorspronkelijke deel geplaatst, wat er wijst dat de oorspronkelijke achtergevel mogelijk nog intact is.

Afbeelding 12. Verlengd baarhuisje op de NH begraafplaats van Besoyen in Waalwijk.

3.2.3 Breda – Haagveld

Aan het eind van wat ooit een centraal hoofdpad was van de hervormde begraafplaats van Breda, staat een bakstenen huisje op vierkante grondslag. Meest opvallende is de voorgevel waarin een dubbele rechte deur is aangebracht met aan beide zijden een rechthoekig raam, gevuld met draadglas. Boven de deur is een rond venster aangebracht. De uitgewerkte hoeken vallen op, evenals de tandlijst onder de gevelrand. De zijgevels zijn blind maar de linker gevel bevat enige sporen van openingen en van gevelankers. Die ankers wijzen erop dat er aan de binnenzijde iets stevigs bevestigd is, zoals bijvoorbeeld een houder voor het drogen van planken. Alle gevels waren oorspronkelijk gecementeerd, maar daarvan zijn alleen nog resten zichtbaar. Het gebouwtje heeft geen hemelwaterafvoer. Het huisje is rond 1872 gebouwd.

Afbeelding 13. Baarhuisje op de voormalige hervormde begraafplaats van Breda.

3.2.4 Breda – Zuylen

Op de van oorsprong katholieke begraafplaats Zuylen in Breda staat tegen de buitenste rand een langgerekt baarhuisje. Aan de bouwsporen is goed te zien dat dit huisje een keer uitgebreid is met nieuwe ruimten en dat het waarschijnlijk allang een andere rol speelt op de begraafplaats dan baarhuisje. Waarschijnlijk is het linker deel oorspronkelijk en het rechter deel een aanbouw. Door begroeiing zijn de details niet goed zichtbaar. De gevels zijn witgeschilderd, het linker deel was van oorsprong gecementeerd. Aan de voorzijde in de lange gevel bevinden zich twee enkele deuren en een dubbele deur. In de zichtbare zijgevel bevinden zich twee vensters. Alle aanpassingen aan het gebouwtje hadden een functioneel doel.

Afbeelding 14. Baarhuisje tegen de grens van de begraafplaats op Zuylen in Breda.

3.2.5 Capelle

Op het hervormde kerkhof van Capelle bij Waalwijk staat een langgerekt baarhuisje dat duidelijk al eens aangepast is. Het huisje maakt onderdeel uit van de muur die het kerkhof omgeeft. Waarschijnlijk is eerst het deel aan de rechterzijde gebouwd en rond 1920 is het linkerdeel toegevoegd. In de korte gevel, links, is een brede en hoge dubbele deur ingebracht die ontsluit op het erf van de burens. Het huisje heeft naar het kerkhof toe ook een dubbele deur en verder bevat de lange gevel eenvoudige rechthoekige vensters. Een dergelijk venster is ook in de korte gevel aan de rechterzijde ingebracht. Het kleine gedeelte wordt nu benut voor de opslag van materiaal en het grote gedeelte fungeert als een garage en opslag.

Afbeelding 15. Het verlengde baarhuisje op het hervormde kerkhof van Capelle.

3.2.6 Haps

Op het katholieke kerkhof van Haps (gemeente Cuijk) staat ter hoogte van het koor van de kerk een langgerekt huisje dat het oorspronkelijke baarhuisje bevat. Dat gedeelte is naar het kerkhof gericht, maar is danig aangepast. Het huisje is tegen de kerkhofmuur gebouwd en vandaag de dag voorzien van een zadeldak met golfplaten. In de naar het kerkhof gerichte korte gevel is een enkele deuropening dichtgezet. In de lange gevel aan de linkerzijde bevindt zich een getoogd venster met daarin een vierruits kozijn. Aan de buitenzijde van het kerkhof is een nieuwe deur ingebracht en ook hier bevindt zich nog een origineel venster. Aan de achterzijde is een gedeelte aangebouwd. Daar is een ander type baksteen

voor gebruikt en een ander metselverband. Aan de kerkhofzijde zijn geen verdere vensteropeningen aangebracht. Aan de andere zijde zijn onder de dakrand vijf rechthoekige vensters aangebracht met daarin een zesruits kozijn. Aan de zijde van de kerk is in de korte gevel een garagedeur ingebracht.

3.2.7 Lage Zwaluwe

Op de hervormde begraafplaats van Lage Zwaluwe staat aan het eind van het oorspronkelijke hoofdpad een fors baarhuisje. Het huisje valt op door het gebruikte materiaal. Niet de gewone baksteen is gebruikt, maar kalkzandsteen. Het oorspronkelijke huisje, waarschijnlijk gebouwd rond 1875, is vervangen door een eenvoudige en klein huisje in kalkzandsteen (want dat materiaal deed pas rond 1900 zijn intrede in Nederland). Dat kleine huisje met opvallende rode banden is later, mogelijk nog voor de Tweede Wereldoorlog, vergroot met een ander type kalkzandsteen. Daarbij is het voorzien van een fors zadeldak. In de voorgevel is een forse dubbele deur geplaatst die er op wijst dat niet alleen baren hier geplaatst werden. In de topgevel bevindt zich een rondvenster, net als in de achtergevel. De zijgevels zijn blind. Het huisje beschikt niet over hemelwaterafvoer.

Afbeelding 17. Sterk aangepast baarhuisje op RK kerkhof van Haps.

Afbeelding 16. Baarhuisje van kalkzandsteen op hervormde begraafplaats van Lage Zwaluwe.

3.2.8 Oud Gastel

Op de katholieke begraafplaats van Oud Gastel (gemeente Halderberge) staat aan het eind van het hoofdpad een vierkant gebouw onder een tentdak belegd met shingles. Opvallend is de zinken ontluchting op het hoogste punt van het dak. Het huisje is opgebouwd met gelige bakstenen en bezit aan de voorzijde een brede dubbele deur. De rechter gevel bevat centraal een blinde gotische nis en verder sporen van enkele

Afbeelding 18. Baarhuisje op de RK begraafplaats van Oud Gastel.

dichtgezette ronde openingen, mogelijk ontluchtingsgaten. In de linker gevel is eenzelfde blinde nis opgenomen maar nu met bovenin nog open ontluchtingsgaten met deels een gietijzeren rooster ervoor. Onderin weer twee dichtgezette openingen. In de achtergevel is eveneens een grote opening dichtgezet. Het huisje dateert van het eind van de negentiende eeuw toen ook de begraafplaats hier aangelegd werd.

3.2.9 Raamsdonk

Op het katholieke kerkhof van Raamsdonk dat in 1888 aangelegd werd, staat achterin dit in gele baksteen opgetrokken huisje. Het oogt nog redelijk origineel met in de voorgevel een smalle getoogde dubbele deur met daarboven een rond venster. In beide zijgevels is een half rond venster opgenomen met daarin een klampaam bestaande uit drie ruitjes. Opvallend aan dit baarhuisje is de houten windveer met een makelaar in de vorm van een kruis. De plastic goten op de ijzeren klossen zijn duidelijk een latere toevoeging.

Afbeelding 19. Baarhuisje op RK kerkhof in Raamsdonk.

3.3 Analyse

In de voorgaande twee paragrafen zijn alle huisjes op begraafplaatsen in de huidige gemeente Oss getoond en vervolgens een negental andere huisjes in Noord-Brabant. Wat de verschillende huisjes tonen is dat de bouw, gebruik en huidige uiterlijk sterk wisselen. Er is geen type 'baarhuisje' te benoemen. Het ene huisje afdoen als schuur en het andere als baarhuisje is met dit overzicht van tafel geveegd. Uit de bouwgeschiedenis van de huisjes komt ook naar voren dat aanpassingen van alle tijden zijn. Sommige huisjes zijn al vrij snel aangepast, andere weer later. Dit naar gelang de functie die het huisje kreeg. Dat was in de meeste gevallen opslag en stalling. Vaak is daartoe de deuropening verbreed en in zijn lichtopeningen toegevoegd. Naarmate de huisjes lastiger werden in het onderhoud zijn ramen of deuren dicht gezet en zijn in sommige gevallen aanpassingen gedaan in dakbedekking, hemelwaterafvoer en ontluchtingsmogelijkheden.

Het huisje in Berghem past feitelijk naadloos tussen al deze huisjes. Veel huisjes werden gebouwd tegen een bestaande muur of een muur was opgenomen in het plan. De locatie van het huisje zegt weer een stuk minder. Er was geen vaste plaats waar het huisje gebouwd werd. Veel treffen we zo'n huisje aan in het verlengde van het hoofdpad, maar die locatie was bij katholieke begraafplaatsen vaak al vergeven voor de calvarie of de priestergraven. Op kerkhoven is er ook nog een regel dat het huisje dicht bij de kerk kwam of juist veraf. Kortom, de locatie van het huisje in Berghem is ongetwijfeld ingegeven door het feit dat er een muur was en dat het dicht bij de graven lag die toen gedolven of uitgegeven zouden gaan worden.

4 WAARDERING EN ADVIES

In dit hoofdstuk wordt op grond van de voorgaande gegevens een korte waardering gegeven van het baarhuisje op het oude kerkhof van Berghem en een advies voor het gebruik van het huisje in de toekomst. Een historische onderbouwing van de waarde van het baarhuisje is in verschillende voorgaande stukken al uitvoerig gegeven en daar kan derhalve naar verwezen worden.

Afbeelding 20. Het baarhuisje in juli 2016.

Het baarhuisje is van:

Cultuurhistorische waarde

- als voorbeeld van een niet-typisch exemplaar van een baarhuisje dat vanaf 1872 verplicht was op elke begraafplaats in Nederland;
- vanwege ouderdom van het initiële gebouwtje;
- als voorbeeld van een aangepast baarhuisje met verschillende bestemmingen;
- vanwege de ontstaansgeschiedenis en de relatie met de katholieke parochie in Berghem.

Architectuurhistorische waarde

- vanwege de architectonische samenhang met de kerkhofmuur;
- vanwege de goed afleesbare bouwsporen;
- vanwege de situering van het gebouw, nabij de huidige entree tot het kerkhof en als focuspunt in de huidige wandeling over het kerkhof

Funerairhistorische waarde

- als een locatie in de gemeente met een verwijzing naar de regelgeving rondom hygiëne en de dodenzorg in de negentiende eeuw;
- als voorbeeld van de ontwikkeling in de funeraire architectuur.

4.1 Advies voor toekomstig gebruik

Zoals uit dit rapport al duidelijk wordt, zijn alle baarhuisjes niet meer als zodanig in functie. Na pakweg 1930 werden er niet veel van dit soort huisjes meer gebouwd. Wel werden nog opslagschuren gebouwd, maar vooral werden de bestaande huisjes daarvoor gebruikt. Soms is een baarhuisje uitgebouwd tot kantoortje. Veel baarhuisjes zijn verdwenen zonder dat ze ooit op foto zijn vastgelegd.

In Nederland zijn baarhuisjes her en der ook verbouwd om ze te kunnen gebruiken als urnenvoorziening. Sommige huisjes leenden zich daarvoor uitstekend gezien hun grootte waardoor inwendig een voorziening kon worden gemaakt. In andere gevallen zijn soms de buitenwanden gebruikt om urnennissen in te bouwen. In Berghem leent het huisje zich daar feitelijk niet meer voor omdat het gehele kerkhof geen bestemming als begraafplaats meer heeft. Kijkend naar voorgaande functies van het gebouwtje, zou het zich prima lenen voor een bezinningsfunctie. Er is inmiddels geen kerkhof meer te vinden rond de kerk maar een kerktuin. Die tuin heeft inmiddels een belangrijke betekenis binnen Berghem gekregen. In eerdere rapporten en adviezen wordt al gerefereerd aan functies als educatieve ruimte. Behoud wordt in ieder geval veelal voorop geplaatst bij zo'n functie. Een nieuwe functie voor het baarhuisje houdt wel in dat nagedacht dient te worden over wat aangepast kan worden en wat niet. Voor verschillende functies is daglichttoetreding een vereist. Dat kan door de huidige vensters te voorzien van ramen, maar alles dient wel goed ingepast te worden zodat de bouwhistorie van het huisje in het zicht blijft. Een ander punt is veiligheid en vandalismebestendigheid.

In eerste instantie kan het huisje wellicht ingericht worden als ruimte waar excursies door Berghem starten. Dat kunnen excursies zijn om het roomse leven in het dorp te laten zien maar ook om te vertellen over het funeraire verleden van Berghem. Voor Berchs-Heem zal het huisje ongetwijfeld kansen bieden.

VERKLARENDE WOORDENLIJST

In dit rapport worden begrippen en termen gebruikt waarvan niet voor iedereen onmiddellijk duidelijk is wat daarvan de betekenis is. Zeker in de context van funerair erfgoed kan de betekenis van zo'n woord anders zijn dan in het dagelijks taalgebruik.

- Baarhusje:** gebouw op een begraafplaats of bij een ziekenhuis waar tijdelijk overledenen die gestorven zijn aan een besmettelijke ziekte bewaard kunnen worden. Een dergelijk gebouw werd in 1872 verplicht gesteld voor elke begraafplaats op grond van de Wet op de besmettelijke ziekten. Nadien zijn honderden huisjes gebouwd op begraafplaats of als ruimte opgenomen in grotere gebouwen. De stijl, grootte en vormgeving verschilt per huisje.
- Behoud:** duidt in het algemeen activiteiten aan die worden ondernomen om verdere verandering of verslechtering van voorwerpen, locaties of bouwwerken te voorkomen. Wanneer het over gebouwen of andere bouwwerken gaat, wordt meestal de term 'monumentenzorg' gebruikt, zeker als dat behoud is uit culturele, esthetische of historische overwegingen. Verder staan begrippen als 'restauratie' en 'rehabiliteren' in relatie tot behoud. In dat geval betreft het activiteiten die ondernomen worden om een reeds in slechte staat verkerend bouwwerk weer in goede staat te brengen.
- Begraafplaats:** terrein waar stoffelijke resten van overledenen begraven, bijgezet of verstrooid worden, niet gelegen rond een kerk. In die zin te onderscheiden van kerkhof.
- Bescherming:** in funeraire zin het veiligstellen van begraafplaatsen, grafmonumenten en alles wat daarmee samenhangt tegen letsel of schade. Effectieve bescherming is bijvoorbeeld het afdekken van kwetsbare elementen, terwijl passieve bescherming het voornemen op papier betreft om funeraire zaken te behouden. Vaak is er de intentie om iets te beschermen, terwijl er effectief niets gedaan wordt.
- Funeraire cultuur:** het woord cultuur verwijst in het algemeen naar het patroon van menselijke activiteiten en de symbolische structuren, die deze activiteiten een zekere betekenis geven. Het begrip cultuur wordt in verschillende betekenissen gebruikt. In brede zin wordt het gebruikt voor alles wat door de samenleving wordt voortgebracht. In die zin wordt 'cultuur' dan tegenover 'natuur' gesteld. In meer strikte zin wordt het gebruikt voor kunstuitingen of voor kunst en wetenschap, (inclusief literatuur, architectuur en dergelijke). Met het woord 'funeraire' ervoor verwijst het naar de specifieke activiteiten, structuren en betekenissen rondom de dood. Het slaat dus op de uitingen daaromheen, zoals begravenissen, rouw en alles wat daarmee samenhangt: begraafplaatsen, grafmonumenten en dergelijke. Het woord funerair komt oorspronkelijk van het Latijnse woord "funus" dat gebruikt werd voor de rituelen rondom het overlijden. In het Frans wordt het afgeleide woord 'funéraire' gebruikt voor alles wat te maken heeft met begravenissen. In het Franse taalgebied kent men dan ook zogenaamde 'centre funéraire', wat wij zouden zien als een uitvaartcentrum. In de afgelopen tien jaar is het begrip 'funeraire cultuur' langzaam de aanduiding geworden voor alles wat te maken heeft met uitingen rondom de dood in de vorm van begraven, rouw (funeraire riten en rituelen) en daaruit voortvloeiend begraafplaatsen, kerkhoven en grafmonumenten (funerair erfgoed).
- Graf:** ruimte waarin één of meerdere lijken worden begraven, de plaats waar iemand begraven ligt. Vandaag de dag wordt onderscheid gemaakt tussen algemene graven en particuliere graven. Die laatste kennen een rechthebbende die bepaalt wie er begraven wordt, bij de eerste wordt dat bepaald door de beheerder van de begraafplaats.
- Kapel:** kleine, niet-parochiale kerk op een begraafplaats of in samenhang met een ander gebouw, zoals verzorgingstehuis, aula of ziekenhuis. Op katholieke begraafplaatsen veelal met een kruisbeeld, bewening of een heiligenbeeld. Ook wel als onderdeel van

Monument: een groter kerk- of ander gebouw. Het woord kapel wordt door protestantse christenen gebruikt voor een klein kerkgebouw of kerkzaal.

verschillende betekenissen: 1. Gedenkteken, opgericht ter herinnering aan een historische persoon of gebeurtenis. Komt voor in verschillende vormen, maar veelal als zuil, naald, boog, stand- of borstbeeld, tombe, epitaaf en dergelijke. 2. Bouwwerk dat door zijn grootse, schone of kunstzinnige vormen opmerkelijk is of door de eraan verbonden historische aspecten van belang wordt geacht. Ook om zijn kunst- en bouwgeschiedenis, geschiedkunde of technologie kan het bouwwerk worden gewaardeerd. Een veelvoud van dergelijke bouwwerken kan ook als monument worden beschouwd. Ingevolge de Monumentenwet kunnen dergelijke gebouwen of objecten wettelijke bescherming genieten.

BRONNEN EN LITERATUUR

Internetbronnen:

- Stichting Dodenakkers.nl: www.dodenakkers.nl
- Tijdreis over 200 jaar topografie: <http://www.topotijdreis.nl/>
- Over het lijkenhuisje door Lambert van Hintum: <https://berchs-heem.nl/het-berghems-baarhusje/>
- RAF aerial photographs op het Geoportaal van de Wageningen University: <https://library.wur.nl/WebQuery/geoportal/raf>
- Beeldbank Brabants Historisch Informatie Centrum: <https://www.bhic.nl/memorix/images/search/?mode=gallery&view=horizontal&sort=random%7B1594641703076%7D%20asc>
- Hoogtekaart van Nederland: <https://ahn.arcgisonline.nl/ahnviewer/>

Literatuur:

- Bok, Leon, Dam, René ten; *Canon van het Nederlands funerair erfgoed*, IJsselstein 2020
- Haans, Frank (Monumenten Advies Bureau Nijmegen); *Baarhusje Berghem Bouw- en cultuurhistorisch Onderzoek*, oktober 2010
- Hulsman & Hulsman; *Bouwen op de grens. Gids voor de funeraire architectuur in Nederland. deel Zuid: Limburg, Noord-Brabant, Zeeland*, Rotterdam 2010
- Linden, Gerard van der (voorzitter Berchs-Heem): samenvatting mening Berchs-Heem uiteengezet voor monumentcommissie in 2010.
- Maes, Bert; *De oude kerktuin van Berghem. Ecologische en cultuurhistorische aspecten*, Utrecht 2008.
- Oorsouw, Leo; *Kadastrale situaties St. Willibrorduskerk c.a.*, Heemkundevereniging Berchs-Heem, 8 december 2020
- Stoelhorst, Jennemie; Redengevende omschrijving 10-06-2010, gemeente Oss
- Stoelhorst, Jennemie; Redengevende omschrijving 28-07-2010, gemeente Oss

Voorts is gebruik gemaakt van diverse foto's en beschrijvingen uit het archief van Berchs-Heem.